

СУДОВА ВЛАДА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК, МІСЦЕ ТА РОЛЬ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

У даній роботі піднімається питання про взаємозв'язок, який існує (повинен існувати) між судовою владою та громадянським суспільством у правовій державі. По-новому розглядається соціальна роль судової влади, де вона бачиться як незалежний і неупереджений посередник між громадянським суспільством і державою.

Ключові слова: *судова влада, громадянське суспільство, правова держава, правосуддя.*

В данной работе поднимается вопрос о взаимосвязи, которая существует (должна существовать) между судебной властью и гражданским обществом в правовом государстве. По-новому рассматривается социальная роль судебной власти, где она видится как независимый и беспристрастный посредник между гражданским обществом и государством.

Ключевые слова: *судебная власть, гражданское общество, правовое государство, правосудие.*

In this work have been posed the questions on the relation existing (should be existing) between judicial branch and civil society in the legal state. The social role of the judicial branch is newly examined, and it is understood as an independent and impartial mediator between civil society and the state.

Key words: *judicial branch, civil society, legal state, justice.*

Після проголошення в 1991 р. державної незалежності України, концепція громадянського суспільства була сприйнята як загальнолюдська цінність і знайшла відображення у Декларації про державний суверенітет України

(1991 р.) та Конституції України (1996 р.). Тим самим Україна як держава задекларувала своє прагнення до формування громадянського суспільства.

Умовами належного функціонування громадянського суспільства є розподіл влади у державі, рівність усіх форм власності, свобода підприємництва, забезпечення прав громадян, ідеологічний плюралізм, вільний доступ до інформації, розвинуте самоуправління тощо. Ці умови формуються не тільки у громадських, а й в державних структурах. Отже, проблема становлення громадянського суспільства в Україні пов'язана з проблемою розбудови демократичної, соціальної і правової держави. Цей процес тривалий і охоплює всі без винятку сторони життя суспільства і держави¹.

Основою громадянського суспільства є людина з її індивідуальністю і правом на самореалізацію у різних сферах соціального та політичного життя.

Тому саме права людини є певним ціннісним орієнтиром, який дає змогу застосувати «людський вимір» не лише до держави, права, закону, правопорядку, а й до громадянського суспільства, оскільки ступінь його зрілості значною мірою залежить від якісного стану справ з правами людини, від обсягу їх реалізації. Громадянське суспільство в Україні може бути сформоване лише тоді, коли індивід зможе реалізувати свої інтереси й права передовсім завдяки діяльності громадських і політичних інститутів, а держава відмовиться від тотального контролю за його становленням, формами існування та функціонуванням. Тому за сучасних умов однією з основних вимог громадянського суспільства є соціальна відповідальність у різних сферах життя і на всіх рівнях суспільних відносин та організацій, пов'язаних з висуненням на перший план загальнолюдських цінностей.

Проте українське суспільство навіть після політичних зрушень і масової громадської активності 2004 р. демонструє синдром правового безсилля у захисті своїх прав та інтересів перед центральною і місцевою владою, що вкотре підтверджує висновок про бездіяльність громадянського суспільства як одну з основних проблем на шляху формування правової, демократичної держави.

Особливість сучасної ситуації в Україні зводиться до того, що відбувається двосдиний процес формування і громадянського суспільства, і правової держави. Модель громадянського суспільства в Україні і механізми практичної реалізації прав та свобод людини і громадянина повинні будуватися на рішучій відмові від патерналістських принципів у відносинах держави й суспільства, на підґрунті соціокультурного плюралізму та багатовекторного партнерства. Підкреслимо, що невід'ємні права не надаються людині законом; закон – це засіб, зняряддя в механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини, тому й самі закони мають бути правовими².

Громадянське суспільство становить комплекс приватних осіб, класів, груп та інститутів, взаємодія яких регулюється правом, і воно прямо не залежить від політичної держави. У демократичній системі громадянське суспільство, головними опорами якого є соціальна і духовна сфери, характеризується складною і багатоманітною структурою. Важливими ланками його є практично всі елементи соціального, професійного, демографічного, національного, конфесійного, культурного, духовного та інших аспектів самоорганізації

суспільства. З ідеально типологічного погляду «громадянське суспільство – це свого роду соціальний простір, в якому люди пов'язані і взаємодіють між собою як незалежні як один від одного, так і від держави індивіди. Це – система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління, система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів та потреб, чи то індивідуальних, чи колективних»³.

Поняття громадянського суспільства, на думку О. В. Петришина, найадекватніше співвідноситься з поняттям саме правової держави, оскільки і перше, і друге поняття відображають найважливіші характеристики та невід'ємні сторони життєдіяльності сучасної демократичної державності: з одного боку, реалізація засад правової держави не може не спиратися на відносно автономні механізми саморегуляції громадянського суспільства, а з іншого – органічним доповненням функціонування громадянського суспільства виступають сформовані на формально-правових засадах інститути держави, яка тільки за таких умов може стати правовою. З цих позицій доцільним може стати повернення до витоків давньоримського розуміння «civitas» як певної єдності політичної влади та громадянського суспільства, коли така модель їх взаємодії обґрунтовується з позиції зв'язаності діяльності органів державної влади законом, поза межами яких остання не визнається не тільки законною, а й чинною, перетворюючись на сваволю чи в насильство⁴.

Водночас, характеризуючи сучасне громадянське суспільство, Л. І. Спиридонов виділяє у ньому три рівні суспільних відносин. Перший рівень пов'язаний з виробництвом самої людини і охоплює сферу сім'ї, побуту і культури, зокрема освіти. Другий рівень включає сферу економіки (виробництво, розподіл, обмін і виробниче споживання). «Саме тут, – пише Л. І. Спиридонов, – реалізується той процес обміну речами (товарами) і діяльністю, який об'єднує ізольованих індивідів у суспільний колектив». Третій рівень – це сфера політики, тобто «суспільних відносин, в яких реалізується боротьба за участь населення в загальних справах, здійснюваних державою, і у визначенні напрямів його діяльності».

Таким чином, громадянське суспільство включає всі різновиди суспільних відносин (економічні, політичні, культурні і т. п.), які властиві суспільству в цілому.

Специфіка громадянського суспільства полягає в його здатності саморегулюватися, у відносній автономності від державно-владного втручання⁵.

Як відзначає В. А. Четвернін, «основні механізми саморегулювання громадянського суспільства – це вільний ринок (економічний механізм), політична свобода і вільний доступ до незалежного правосуддя (юридичний механізм)»⁶.

Ще головний ідеолог концепції громадянського суспільства Г. В. Ф. Гегель стверджував, що одним з трьох компонентів громадянського суспільства є дійсність свободи і захист власності через здійснення правосуддя. Здійснення правосуддя слід розглядати настільки ж обов'язком, як і правом суспільної влади, яке так само мало ґрунтується на бажанні чи небажанні індивідів покласти на владу таке повноваження. Член громадянського суспільства має пра-

во – виступати в суді, а також обов'язок – відповідати в суді й отримувати своє спірне право тільки через суд⁷.

Таким чином, одним з наріжних стовпів громадянського суспільства є суд і правосуддя, що забезпечує особисту свободу й можливість реалізації права.

Головне, сутнісне призначення суду – вирішення конфліктів, спорів. Ця соціальна функція існувала завжди, оскільки вона необхідна у будь-якому співтоваристві (колективі) людей як діяльність третьої сторони, що неупереджено і авторитетно вирішує спір. Суд своєю діяльністю покликаний вносити примирення, знімаючи напруженість і конфронтацію. Правосуддя несе силу стабілізації і примирення. У цьому сенсі суд, – звичайно, явище позаісторичне.

Із змісту соціальної функції суду випливає теза про наддержавну першоприроду суду⁸. Як висловився А. В. Цихоцький, суд є «явище цивілізації». «Незалежно від зміни структури суспільства, сутності держави» суд «буде виконувати свою соціальну функцію»⁹.

Дійсно, правосуддя здійснювалось і до появи держави. Невипадково правосуддя включене Гегелем не в розділ 3 частини третьої «Філософії права», присвячений державі, а в розділ 2 «Громадянське суспільство»; зважаючи на це, можна стверджувати, що правосуддя уявлялось йому компонентом не стільки держави, скільки громадянського суспільства.

З цього приводу В. С. Бігун вважає, що Гегель керувався власним розумінням ролі суду, зважаючи не на його зв'язок із державою, а з функцією та сутністю, що визначало його (суду) місце у філософській концепції Гегеля. Йдеться не стільки про применшення ролі судів як державних установ, скільки про їхню соціальну сутність¹⁰.

Як у додержавну епоху, так і в державну еру правосуддя вершилось не тільки загально визнаними керівниками чи офіційно призначеними чиновниками, а й неформально авторитетними людьми або простими представниками народу. Становлення держави як організації по управлінню справами всього суспільства привело до того, що функція правосуддя була також взята державою під її егіду. «Правосуддя, – наголошував Гегель, – потрібно вважати як обов'язком, так і правом державної влади, яке зовсім не пов'язане з бажанням індивідів передавати ці повноваження особливій владі». Одержавлення правосуддя – один із способів зміцнення тотальної влади (суверенітету) держави на території країни.

Водночас громадянське суспільство – це місце, в якому формуються і задовольняються потреби, а також мають місце спори не лише між членами громадянського суспільства, а й з державою. У цьому зв'язку в «Критиці гегелівської філософії права» (1844), коментуючи його філософію держави, К. Маркс визнавав, що, за Гегелем, «сама держава», «урядова влада» в особі «уповноважених» вступає в межі громадянського суспільства для підтримання «загального державного інтересу і законності» і т. д., і ці «уповноважені урядом особи», ці «державні чиновники виконавчої влади», є, на його думку, справжнім «державним представництвом» не «громадянського суспільства», а «проти» «громадянського суспільства».

Між тим, як вважає В. С. Бігун, твердження про те, що суди «є проти» громадянського суспільства, стосуються не лише ситуації протидії державі і особі, в якій суди стоять на сторожі держави та її інтересів, представлених певним станами або класами. Йдеться про лояльність судів щодо держави та її інтересів, у зв'язку з тим, що суди і судді перебувають на службі держави. Розв'язання ж питання про те, чиїми представниками є суди – громадянського суспільства чи держави, уявляється таким чином: суддя «внутрішньо» залишається на службі загальному інтересові, втіленому у праві чи законі, а «назовні» є атрибутом державної влади, джерелом якої він сам вважає не просто державу, а народ (джерелом судової влади як частини влади є народ). Така «ситуація» можлива за умови так званого «правового суспільства», тобто суспільства, де панує право, яке забезпечується правовою державою¹¹.

З концептуальної та філософської точки зору така позиція є незаперечною. Проте в дійсності, тримаючи суд під своєю «опікою», держава навантажує судові органи додатковими, окрім правосуддя, повноваженнями обов'язками (встановлення юридичних фактів, попередній контроль за правомірністю дій слідчих органів, нормативне тлумачення законів та ін.). А найголовніше, – держава вимагає від органів правосуддя проведення вигідної їй політики. Чиновники, наділені судовими повноваженнями, перебувають на державній службі і своєю діяльністю повинні сприяти зміцненню держави. Як зазначив А. В. Цихоцький, «судова система... є засобом забезпечення панування державної влади, підтримання певної форми правління... Правосуддя здійснюється відповідно до загальної політики держави, але не окремо від неї»¹².

Втягнення суду в орбіту загальнодержавної політики, безумовно, зменшує ступінь його незалежності, оскільки суд розглядається сторонами як охоронець інтересів держави, що особливо помітно в тих справах, де однією із сторін є приватна особа, а іншою – сама держава. Соціальне значення суду розвивається, оскільки суд уже національний не просто на максимальньо ефективне вирішення справи, а й на врахування позицій, пов'язаних із проведенням загальнодержавної політики¹³.

Розкриваючи правову природу суду та судової влади, професор П. І. Люблінський зазначав, що ідея суду стоїть відокремлено від держави. Суд є явищем, яке пов'язане тільки з правом. Він стоїть поза державою, а інколи – і над нею. Розширення ж сфери офіційного права тягне за собою поступове вторгнення державного начала у відправлення правосуддя. Прагнучи стати владним, суд шукає зближення із державною примусовою владою і стає однією з її функцій – судовою владою. Визнання держави монополістом примусу призводить до поступового руйнування неофіційних форм суду. А проте і сьогодні державне начало суду проникло не у всі сфери, і поряд із державними судами, існують суди третейські, товариські, професійні; неорганізований, але сильний суд громадської думки та ін.

Сприймавши суд як одну з функцій своєї влади, держава у періоди енергійної боротьби за утвердження своєї влади часто прагне зробити його, як і всі інші свої органи, зброєю закріплення своїх інтересів. Суд починає слугувати державі своїм мечем, підтримка ж державних засад стає його виключною

турботою, а інтереси влади – критерієм справедливості. В жертву зростаючій могутності цієї влади мала бути принесена особа з її правами та інтересами.

Але виключне панування державного начала не може бути самоціллю. Держава є лише організаційною основою, яка об'єднує і спрямовує діяльність маси людей. Проте зміст цієї діяльності виходить з інших джерел. Одним із таких головних джерел є особа. Основи особистості є основами творчості. Тому там, де особа пригнічена, державне та суспільне життя приходять до застою.

Суд, під впливом ідей індивідуальності, поступово переймається завданнями служіння не тільки державі, а й правам особи. Він стає на захист цих прав навіть проти самої державної влади. Така зміна ролі суду породжує новий лад, який називається *правовим*, при якому *суд є начебто посередником між владою і населенням*, будучи незалежним і від того і від іншого. Суд – це бар'єр, створений в інтересах особистої свободи та безпеки. Правосуддя має здійснюватися не тільки посадовими особами, а й представниками населення. Адміністрація підпорядковується контролю суду у всіх своїх діях, які можуть обмежити особисту свободу та безпеку. Закон підлягає втіленню в життя не інакше як під контролем судового тлумачення¹⁴.

З усіх гілок влади судова влада може бути найближчою до народу, оскільки переводить абстрактну суспільну користь законів у площину конкретних приватних інтересів. Тут громадянин має вправо розмовляти з державою як рівний, і тому саме суди повинні в першу чергу бути публічними органами. Публічність процесу – це, звичайно, вияв суспільної сили. Публічність у сучасному цивілізованому судочинстві починає сприйматись не тільки як офіційність, а і як здатність суду однаково чути голоси всіх, а не тільки сильніших. Завдання нової публічності примусити не на словах, а на ділі поважати індивіда, його права і справедливі інтереси, які мають бути ретельно з'ясовані, виражені і враховані. Це соціальна відкритість судочинства громадянському суспільству¹⁵.

На наш погляд, у складних умовах перехідних економічних відносин і модернізації публічної влади становлення незалежної та дієвої судової влади в Україні не зможе відбутися без прямої і активної ролі суспільства. Тим самим шлях до зародження громадянського суспільства в Україні має проходити через пряму участь громадян у політичному житті країни та організації відповідальної судової влади.

З цього приводу професор В. І. Кафарський справедливо звертає увагу на те, що після закріплення за політичними партіями монополії на формування представницьких органів влади та доступу до кадрових рішень щодо Кабінету Міністрів України потрібно ще раз повернутися до питань законодавчого регулювання взаємодії політичних партій і судової влади, насамперед щодо забезпечення незалежності одних від інших, що особливо важливо для забезпечення принципів розподілу сфер влади між гілками влади. Зважаючи на зростання ролі судової влади в демократизації суспільства, слід повернутися до процедури обрання суддів усіх рівнів громадянами України.

На практиці інтереси партій та судової гілки влади часто переплітаються: позбутися цього можна за умови чіткішої правової регламентації принципів їх

взаємовідносин, згідно з якою контроль за діяльністю суддів та їх призначення був би покладений на інститути громадянського суспільства¹⁶.

Безпосередня участь громадян в процесах організації та діяльності судової влади є важливою запорукою незалежності суддів від політичного впливу держави та одночасно формою прямої відповідальності перед суспільством.

З цього приводу видатний англійський вчений Ієремія Бентам (1748–1832) говорив: «Нехай краще суддя буде підданий небезпеці постраждати через помилку своїх виборців, аніж його виборці будуть страждати через його негативний спосіб дій. Положення судді буде не досить приємним, але хіба цей захід може бути небезпечним для його чесності? Звичайно, ні. Хоча й чесність не може його повністю убезпечити, проте вона завжди буде його кращою захисницею»¹⁷.

Нинішня система формування суддівського корпусу вже показала всі свої вади. Основний негатив – значне проникнення до судової системи людей «низької якості», негідних звання судді ні з професійного ні з морального погляду. Що найгірше, то це практично необмежена безвідповідальність суддів перед суспільством. Такі судді дозволяють собі у професійній діяльності поведінку і ставлення до людей, яка нівелює всі кращі ідеали правди, справедливості та законності. Ця вада нинішньої системи породила відрив судової системи від суспільства і суспільного впливу, не кажучи вже про якийсь контроль.

Існуючий механізм першого 5-річного призначення суддів президентом, а також подальше перезатвердження їхніх повноважень парламентом за останні 12 років не забезпечив формування професійного і незалежного суддівського корпусу, а, навпаки, характеризується високим ступенем політизації та корупційного впливу.

В умовах політичної нестабільності, перерозподілу компетенцій та протистояння між главою держави і главою уряду, а також між главою держави та парламентом відбувається руйнування основ судової влади – її незалежність від політичних впливів та неправомірних втручань.

За таких обставин слушною є думка М. О. Колоколова про те, що виділення судової влади в самостійну гілку влади стає можливим лише у тому випадку, якщо в суспільстві вже сформувалися й успішно функціонують законодавча і виконавча гілки державної влади¹⁸.

Враховуючи історичні традиції українського народовладдя, а також міжнародний і зарубіжний досвід, механізм організації судової влади України потребує істотних вдосконалень. Так, пошук балансу між державою і громадянським суспільством спонукає до таких механізмів організації судової влади, які відобразатимуть їхній спільний компроміс. На мій погляд, компроміс між державою і громадянським суспільством у питаннях організації судової влади та здійсненні правосуддя може реалізуватися, перш за все, у формі громадського контролю. Зокрема, суспільство має реалізовуватися через відповідні механізми організації суддівського корпусу. Суспільство реалізується при здійсненні правосуддя через безпосередню участь представників громадянського суспільства (народних засідателів, присяжних). Рівнозв'яз між суспільством і державою сприяє адвокатура як незалежний правозахисний

інститут громадянського суспільства, який має стати важливою опорою судової влади. Крім того, громадський контроль за судовою владою має здійснюватися через відкритість процесу правосуддя (гласність та відкритість судочинства), доступність ЗМІ до судової інформації та її об'єктивне висвітлення.

Водночас, на думку В. В. Городовенка, контроль громадськості за судом можливий завдяки наявності: по-перше, гласності, відкритості (публічності) судового розгляду; по-друге, інституту відводу суддів з ініціативи учасників процесу або самих суддів; по-третє, участі народу у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних; по-четверте, включення до складу кваліфікаційних комісій суддів (атестаційно-дисциплінарних органів) та Вищої ради юстиції, окрім суддів, представників юридичної громадськості¹⁹.

Не можна не погодитися з позицією О. В. Смирнова про те, що перебудова судової системи, щоб вона максимально наблизилась до власного народу, може бути засобом боротьби найбільш пасіонарної частини громадян з корупцією і ефективним способом виховання державного апарату. В сучасних умовах тільки це дозволить відносно швидко зняти соціально-політичну напругу, проте не революційним, а конструктивнішим, еволюційним шляхом.

Але як цього досягнути, якщо суд був і залишається суто державним органом, а суспільна функція правосуддя, як і раніше, не забезпечена? Відповідь на це запитання полягає у максимальному «роздержавленні» правосуддя для того, щоб забезпечити його істинну, а не привласнену державою, публічність.

Таким чином, однією із важливих ознак правової держави є судова влада, яка здатна виступити незалежним і безстороннім посередником між громадянським суспільством та державою.

Водночас судова влада втілюється через конкретних людей – суддів. Тому, як справедливо зазначив Браян Таманага, суддів слід обирати надзвичайно уважно, не тільки беручи до уваги їхні знання та інтелектуальні здібності, а й з не меншою увагою ставлячись до їхньої вірності закону (несхильності до маніпулювання природною багатозначністю законів), до їхньої готовності визнавати законотворення справою окремої гілки влади (вони мають погоджуватися із законодавчими рішеннями навіть тоді, коли ці рішення розходяться з власними думками суддів), до їхнього соціального походження (судді мають представляти суспільство, а не його окрему групу), до їхніх чесності й послідовності (судді мають бути неупередженими і не піддаватися корупції), до їхнього доброго характеру і розважливої поведінки (для гарантування коректності) і до їхньої доведеної здатності приймати розумні рішення. Закон не може промовляти без посередництва людей. Судді мають бути індивідами, наділеними розважливістю, мудрістю і відповідним характером, інакше закон буде бездумним, порочним і байдужим до наслідків застосування. Арістотель був першим, хто наполягав на тому, що особа і настрої судді є істотними компонентами верховенства права²⁰.

Водночас незалежний суд – це не міф чи закостеніла теоретична концепція, а результат політичної, ідейної, духовної, культурної боротьби, яка відбувається у кожному народі, у кожній державі, що прагне до демократії та верховенства права. Крім того, незалежний суд – це не тільки результат боротьби

громадянського суспільства за своє право на справедливе правосуддя; це ще й результат боротьби самих суддів за своє право бути справедливими. І у цьому стосунку центральною складовою цього явища є боротьба за самостійність у системі гілок влади і незалежність при здійсненні своїх функцій.

У протилежному випадку, якщо судова влада, в особі її представників, не здобула необхідного рівня незалежності, то, як правило, правосуддя перетворюється на фарс, а суди – на інструмент політичних розправ і терору.

Будучи незалежним інститутом публічної влади, судова влада, в рамках функції правосуддя, покликана забезпечувати політичну стабільність країни, захищаючи конституційний лад від узурпації та зловживання владою з боку політичних партій чи груп, окремих інститутів публічної влади (президента, парламенту, уряду та ін.). Судова влада – це особливий, але при цьому самостійний учасник політичного життя країни, який активно впливає на правову систему країни, її організацію, розвиток і стабільність. Саме суд повинен здійснювати судовий контроль за законністю у сфері політики. Зокрема, контролювати законність створення і діяльність політичних партій, забороняти неконституційні партії, гарантувати дотримання політичних прав громадян та ін.

Крім того, на основі принципу верховенства права з функції правосуддя викремлюється функція по виявленню прогалин у законодавстві та оперативного їх усунення шляхом добудови права. Суддя як основа судової влади – це самостійна політична особистість, яка своїм рішенням не тільки забезпечує правосуддя, розв'язуючи правові конфлікти, а й утверджує ним гармонію правової системи, стабільність соціальних, економічних та політичних відносин у країні.

Місія суду полягає в тому, щоб визначити міру і межі свободи індивіда та межі розсуду публічної влади.

Судова влада в сучасному суспільстві, будучи інтегрованою у державний механізм, виконує функцію посередника у спорах між учасниками суспільного життя і є досить ефективним засобом примирення і розв'язання соціальних конфліктів. У цьому – головна соціальна цінність правосуддя і основна причина, через яку суб'єкти соціального життя конституують судову владу²¹. Водночас судова влада (як і інші гілки влади) і структури громадянського суспільства зв'язані генетично. У суспільстві, де немає місця для громадянської ініціативи, не може бути і незалежної судової влади, а широке розповсюдження нігілістичних настроїв у масовій свідомості щодо легальних форм задоволення своїх потреб і захисту інтересів руйнує фундамент існування судової влади²².

Таким чином, судова влада у правовій і демократичній державі має бути незалежною та самостійною стороною між державою і людиною. Незалежна судова влада – це, перш за все, прояв і здобуток громадянського суспільства, де суд виступає не складовою системи державного апарату та управління, а є незалежним і безстороннім посередником між громадянським суспільством та державою.

1. Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство // Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 1 (А–Г) / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. –

С. 646–647. **2.** *Тацій В.* Людина і права держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії // Вісник Академії правових наук. – 2008. – № 2 (53). – С. 7–8. **3.** *Деханов С. А.* Адвокатура, гражданское общество, государство // Адвокат. – 2004. – 12 декабря. **4.** *Петришин О. В.* Громадянське суспільство і держава: питання взаємовідносин // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 4 (47). – С. 8. **5.** Спиридонов Л. И. Теория государства и права. – СПб., 1995. – С. 33–36. **6.** Проблемы общей теории государства и права: Учеб. для юрид. вузов. – М.: Норма-ИНФРА, 1999. – С. 628. **7.** *Гегель Г. В. Ф.* Основы философии права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – С. 174, 194. **8.** *Карпов Д. В.* Социально-правовая природа судебной власти // <http://www.unn.ru/rus/books/vestnik3/stat17.htm> **9.** *Цихоцкий А. В.* Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. – Новосибирск, 1998. – С. 52. **10.** Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: Колективна монографія / (Відп. ред. В. С. Бігун). – К., 2009. – С. 43. **11.** Там само. – С. 44. **12.** *Цихоцкий А. В.* Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. – Новосибирск, 1998. – С. 31. **13.** *Карпов Д. В.* Социально-правовая природа судебной власти // <http://www.unn.ru/rus/books/vestnik3/stat17.htm> **14.** Суд и права личности: Сб. статей / Под ред. Н. В. Давыдова, Н. Н. Полянского. – М.: Статут, РАП, 2005. – С. 32–33. **15.** *Смирнов А. В.* Публичность (открытость) судебной власти как условие демократии в России // <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/st/smironov2004.htm> **16.** *Кафарський В. І.* Політичні партії і судова гілка влади: проблеми правовідносин // Судова апеляція. – 2006. – № 2 (3). – С. 63. **17.** *Бентам.* О судеустройстве. – СПб., 1860. – С. 73. **18.** *Колоколов Н. А.* Судебная власть как общеправовой феномен. – Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – 12.00.01. – Нижний Новгород, 2007. – С. 9. **19.** *Городовенко В. В.* Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: Монографія. – К.: Фенікс, 2007. – С. 172–173. **20.** *Таманага, Браян.* Верховенство права: історія, політика, теорія / Пер. з англ. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 144. **21.** *Карпов Д. В.* Социально-правовая природа судебной власти // <http://www.unn.ru/rus/books/vestnik3/stat17.htm> **22.** Судебная власть / Под ред. И. Л. Петрухина. – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – С. 50–51.